

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 19 (2019), št. 2

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2019

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Ivo Banac (ZDA / USA), dr. Rajko Bratuž, dr. Neven Budak (Hrvaška / Croatia),
dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec, dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan,
dr. Tomaž Kladnik, dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Jože Mlinarič, dr. Jurij Perovšek,
dr. Jože Pirjevec (Italija / Italy), dr. Dragan Potočnik, dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar,
dr. Imre Szilágyi (Madžarska / Hungary), dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar,
dr. Marija Wakounig (Avstrija / Austria)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Prevajanje / *Translation:*

David Hazemali, Uroš Turnšek

Lektoriranje / *Language-editing*

Ana Šela

Oblikovanje naslovnice / *Cover Design:*

Knjižni studio d.o.o.

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Knjižni studio d.o.o.

Tisk / *Printed by:*

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvillečke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in
mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

*Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and
'America: History and Life'.*

*This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database
ERIH and international database Scopus (h, d).*

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,
je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko **487**.
Izdajo časopisa sta omogočili Agencija za raziskovalno dejavnost RS in Mestna občina Maribor.
Co-financed by the Slovenian Research Agency and City of Maribor.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

TAMARA GRIESSER-PEČAR: Slovensko slovo od Habsburžanov	301
<i>Slovenian Farewell to the Habsburgs</i>	
JURIJ PEROVŠEK: Narodni svet in slovenska samoodločba leta 1918	333
<i>The National Council and Slovenian Self-determination in 1918</i>	
JURIJ PEROVŠEK: Nastanek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov 29. oktobra 1918 in njen narodnozgodovinski pomen	369
<i>The Emergence of the State of Slovenes, Croats and Serbs on October 29, 1918 and its National Historical Significance</i>	
DARJA KEREK: Kulturnoprosvetne razmere na Slovenskem ob državnem prelomu leta 1918	399
<i>Culture and Education in the Slovenian Lands in 1918, in the Period of Disintegrating and Emerging States</i>	
BOŠTJAN ZAJŠEK: "Raje pa hočemo nemško umreti, kakor laško ali slovansko trohniti" – mariborski Nemci v letu 1918	419
<i>"But We would rather Die German than to Rot as Italians or Slavs" – the Maribor Germans in 1918</i>	
GORAZD BAJC in JANEZ OSOJNIK: Odnos Velike Britanije do Avstro-Ogrske leta 1918 in dogajanja na Koroškem po koncu prve svetovne vojne	467
<i>The Attitude of Great Britain to Austria-Hungary in 1918 and the Events in Carinthia After the End of the First World War</i>	
BOŽO REPE: Evropa in svet ob koncu Velike vojne	493
<i>Europe and the World at the End of the Great War</i>	
GREGOR ANTOLIČIČ: Slovensko ozemlje pod vtisom umika avstro-ogrske vojske jeseni 1918	519
<i>The Slovenian Territory under the Impression of the Retreat of the Austro-Hungarian Army in the Fall of 1918</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

URŠKA LAMPE: "Vojne je konec, a še naprej jemlje svoj davek" – slovenski in hrvaški vojni ujetniki ob koncu prve svetovne vojne in vpliv zakasnele repatriacije na vsakdanje življenje njihovih svojcev551
"The War is Over, yet it Continues to Take its Toll" – Slovenian and Croatian Prisoners of War at the End of World War I and the Impact of the Late Repatriation on the Everyday Life of their Relatives

BOGDAN KOLAR: Novi izzivi in nove naloge za Cerkev ob koncu prve svetovne vojne na socialnem področju575
New Challenges and New Tasks for the Church in the Field of the Social Work at the End of World War I

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts 599

Uredniška navodila avtorjem / Editor's Instructions to Authors 607

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

UDK 355.48(450)"1918"
1.01 Izvirni znanstveni članek

DOI 10.32874/SHS.2019-16

Slovensko ozemlje pod vtisom umika avstro-ogrske vojske jeseni 1918

Gregor Antoličič

Dr.
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: gregor.antolicic@zrc-sazu.si

Izvleček:

Konec vojaških spopadov med Kraljevino Italijo in Avstro-Ogrsko je zapečatil podpis premirja v Villi Giusti 3. novembra 1918. Slednje je pospešilo proces umika avstro-ogrske vojske, ki se je pričel že 24. oktobra 1918, v sklopu zadnje italijanske ofenzive na reki Piavi. Slovensko ozemlje, ki je že v času vojne kot neposredno zaledje fronte odigralo izjemno pomembno vlogo, je po koncu vojaških spopadov ponovno zasedlo pomemben položaj, tokrat pri transportu avstro-ogrskih enot v njihove domovine. S problemom vojaških transportov se je tako morala soočiti tudi novonastala Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Slednje je tako ob notranje in zunanje političnih težavah v začetku novembra 1918 ogrožal še transport ogromnega števila lačnega, izčrpanega in od vojne travmatiziranega vojaštva. Narodna vlada v Ljubljani je zato v sodelovanju z vodstvom razpadajoče avstro-ogrske vojske poskušala transporte vojakov čim bolje organizirati ter čim hitreje spraviti prek slovenskega ozemlja. Na koncu je transport vojaštva potekal brez večjih izgedov, plenjen in nemirov ter tako Državi SHS omogočil, da je lahko relativno v miru izvedla svojo notranjepolitično konsolidacijo in v končni fazi združitve s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Ključne besede:

Avstro-ogrska vojska, umik, vojaški transporti, železnica, 1918, Država SHS

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 19 (2019), št. 2, str. 519–550, 85 cit., 4 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Gledano retrospektivno je prva svetovna vojna, oz. vélika vojna, kot so jo imenovali njeni sodobniki, postala zadnja vojna, ki jo je bojevala Avstro-Ogrska.¹ Za mnoge vodilne vojaške osebnosti države, ki so jo na predvečer prve vojne pestili tako notranje-, kot tudi zunanjepolitični problemi, je oboroženi spopad predstavljal edino možnost, da se država reši iz svojega zapletenega položaja. Tako so vojno ob njenem izbruhu mnogi smatrali za obnovitveno silo in ne kot preludij v razpad države, za kar se je vojna izkazala v letu 1918. Gonilna sila za avstro-ogrsko vojno stranko je bil prav načelnik avstro-ogrskega generalštaba Conrad von Hötzendorf, ki je s svojimi pozivi po preventivni vojni bodisi proti Kraljevini Srbiji bodisi Kraljevini Italiji, znotraj avstro-ogrske vojne stranke narekoval "Zeitgeist" tedanjega časa. Na tej podlagi tudi ne preseneča, da je zgodovinar Lawrence Sondhaus svojo biografijo o Conradu von Hötzendorfu podnaslovil kar *arhitekt prve svetovne vojne*.²

Nasprotovanju vojne s strani cesarja Franca Jožefa in prestolonaslednika Franca Ferdinanda, ki sta z zaskrbljenostjo opazovala in mnogokrat krotila Conradovo vojno retoriko, je po strelah v Sarajevu 28. junija 1914 sledilo spoznanje, da je vojna neizogibna.³ V trenutku, ko je Franc Jožef po smrti sicer neljubega nečaka prižgal zeleno luč za vojaški spopad, so se znotraj avstro-ogrske politike in vojske pričele priprave na vojno, ki je mesec po atentatu na prestolonaslednika doživela svoje prvo dejanje. Avstro-ogrska vojna napoved Kraljevini Srbiji, kot prva vojna znotraj prve svetovne vojne, pa je zaradi mednarodnih vojaških povezav odprla Pandorino skrinjico, iz katere so na dan privrela vsa nakopičena sovraštva, nesoglasja, zavisti itd., ki so se med svetovnimi velesilami kopičila vse od druge polovice 19. stoletja.⁴ Želeni lokalni konflikt na Balkanu je tako v nekaj dneh prerasel v svetovno vojno. Predvsem zato so se tudi pričakovanja o hitrem koncu vojne oz. bolje rečeno o hitri zmagi kaj kmalu izkazala za utopična. Vojna, ki bi naj bila do božiča 1914 že zaključena, tedaj še niti ni doživela svojega največjega razmaha. Slednjemu je bila Avstro-Ogrska priča šele od maja 1915, ko ja na antantni strani v vojno vstopila Kraljevina Italija. Toda vojna sreča ni bila na strani dvojne monarhije. Tako je vojaškim neu-

¹ Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa št. P6-0052: *Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost iz državnega proračuna.

² Prim. Lawrence Sondhaus, *Franz Conrad von Hötzendorf: arhitekt prve svetovne vojne* (Ljubljana, 2006).

³ Petra Svoltjšak in Gregor Antoličič, *Leta strabote. Slovenci in prva svetovna vojna* (Ljubljana, 2018), str. 68–70 (dalje: Svoltjšak in Antoličič, *Leta strabote*).

⁴ Jean-Paul Bled, *Franz Jožef* (Ljubljana, 1990), str. 599; Manfred Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie* (Wien–Köln–Weimar, 2013), str. 123–125 (dalje: Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg*).

spehom na bojnem polju v notranjosti države sledilo izjemno napeto politično obdobje, znotraj katerega je vojska pridobivala na vplivi in moči. Na tej podlagi je prišlo do zanimivega paradoksa, saj je tista sila v državi, ki na bojišču ni bila sposobna dokazati svojega pomena, v notranjosti države postajala vedno močnejši in vedno bolj odločujoči faktor.⁵ Tako ne preseneča, da je po strelah na avstrijskega ministrskega predsednika Stürghka 21. oktobra 1916 in fazi iskanja njegovega naslednika, bila prav vojska tista, ki se je močno zavzemala, da bi na politično čelo države prišel nekdo iz njenih vrst. Kot ključni kandidat se je pojavil nadvojvoda Evgen, tedaj poveljnik bojišča proti Kraljevini Italiji. Slednji je tako na eni strani predstavljal visoko in pomembno vojaško osebnost, hkrati pa je bil tudi pripadnik vladajoče dinastije. Z njegovim imenovanjem bi se tako na politično čelo avstrijskega dela države zavihtela visoka vojaška osebnost in sorodnik vladajočega cesarja, kar bi pomenilo še tesnejšo navezavo med cesarjem, vojsko in "demokratičnim" krilom države. Z željo po imenovanju nadvojvode za ministrskega predsednika je vojska poizkušala izvesti odločilni korak k zlitju politične in vojaške oblasti v državi. Na koncu vojski takšna poteza ni uspela, saj je Franc Jožef za naslednika umorjenega Stürghka imenoval Ernesta von Koeberja, ki je funkcijo avstrijskega ministrskega predsednika opravljal že v obdobju med letoma 1900 in 1904. Kljub temu da je bila avstro-ogrska vojska v boju za iskanje novega ministrskega predsednika poražena, pa je z obsežnimi pooblastili, ki so pod jurisdikcijo vojske dajala tudi civilne zadeve, znotraj države še naprej predstavljala izjemno močan faktor. Monarhija se je tako v času vojne spremenila v "trialistično" urejeno državo, toda ne v takšnem smislu, kot so si to na predvečer vojne predstavljali prestolonaslednik Franc Ferdinand in mnogi vidni slovenski politiki. V sklopu "vojnega trializma" je namreč vojska postala ob vladi na Dunaju in Budimpešti še tretji odločilni faktor znotraj države.⁶

Končni spopad – vse ali nič?

Zaključek bojov na vzhodnem bojišču konec leta 1917 je v avstro-ogrsko vojsko kljub vedno večjim težavam pri zagotavljanju oskrbe in potrebnega vojaškega materiala vnesel nov zagon za nadaljevanje boja proti Kraljevini Italiji. Temu je pripomoglo tudi dejstvo, da je avstro-ogrski vojski ob močni nemški pomoči oktobra 1917 uspel preboj na soškem bojišču, kateremu je sledilo napredova-

⁵ Lothar Höbelt, *"Steben oder Fallen?" Österreichische Politik im Ersten Weltkrieg* (Wien–Köln–Weimar, 2015), str. 12–13 (dalje: Höbelt, *"Steben oder Fallen?"*).

⁶ Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg*, str. 627–628, 633–634; Höbelt, *"Steben oder Fallen?"*, str. 123–124.

nje vse do reke Piave. Slednja je bila za avstrijsko zgodovino pomembna že iz časa napoleonskih vojn, saj je bila ob njej leta 1809 avstrijska vojska poražena s strani francoskih in italijanskih enot pod poveljstvom princa Eugèna de Beauharnaisa.⁷ Več kot sto let kasneje je Piava za avstrijsko usodo ponovno postala "Rubikon". Skladno z že omenjenim novim zamahom po izstopu Rusije iz vojne in željo po dosegu končne zmage na bojnem polju so se tako pričele priprave na odločilno ofenzivo na Piavi.⁸

Toda priprave na novo ofenzivo so potekale v senci vedno večjega pomanjkanja. Hkrati je prihajalo do nesoglasji med Conradom von Hötzendorffom, tedaj poveljnikom južnotirolske fronte, in Svetozarjem Borojevičem glede vprašanja razporeditve sil in same organizacije napada. Ob tem je Borojevič vrhovno vojaško poveljstvo večkrat obvestil o slabi oskrbi enot in neugodnim vremenskim razmeram. Kljub vsem pomislekom in nesoglasjem pa je želja po končni zmagi zaslepila vrh avstro-ogrske vojske, ki ni uvidel, da vojska ni več sposobna vodenja ofenzivnih akcij. Na tej podlagi se je izčrpana avstro-ogrska vojska kot maratonec, ki v daljavi vidi ciljno črto, podala na zadnji sprint.⁹ Hitenje končni zmagi naproti je v začetku leta 1918 potekalo tudi v sozvočju z željami nemškega generalštaba. Slednji je namreč za pomlad 1918 prav tako načrtoval novo ofenzivo na zahodni fronti. Sinhronost med Nemčijo in Avstro-Ogrsko je bila tudi posledica skupnega poveljevanje Nemčije taboru centralnih sil, za kar se je tik pred svojo smrtjo odločil cesar Franc Jožef. Dne 27. marca 1918 je tako avstro-ogrski načelnik generalštaba Arz von Straußenburg svojemu nemškemu kolegu Paulu von Hindenburgu poslal telegram, v katerem je zapisal: "Vaši ekscelenci želim sporočiti, da bom z vsemi materialnimi in človeškimi močmi avstro-ogrske vojske vodil napad proti Italiji. Priprave za to operacijo bodo končane do konca maja. Kot končni rezultat te operacije, ki naj bi nas pripeljala do reke Adige, pričakujem vojaški zlom Italije."¹⁰ Avstro-ogrska vojska je nato svojo zadnjo ofenzivo sprožila 15. junija 1918. V njenem sklopu je sicer posameznim delom vojske uspelo prekoračiti Piavo, toda visoki vodostaji, težave na južnotirolskem bojišču in vsesplošno pomanjkanje so že 20. junija vrh avstro-ogrske vojske prisilili v prekinitev ofenzive. Hkrati je bila armada že 16. junija obveščena, da bo na fronto poslanih še 29 vlakov z oskrbo, to pa je bila zadnja

⁷ Več o bitki pri Piavi v letu 1809 beri v: James R. Arnold, *Napoleon Conquers Austria* (Westport, 1995); Scotty Bowden in Charlie Tarbox, *Armies on the Danube 1809* (Chicago, 1989); David G. Chandler, *The campaigns of Napoleon* (London, 1993); Frederick C. Schneid, *Napoleon's Italian Campaigns. 1805–1815* (Westport, 2002).

⁸ Miha Sluga, "Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni. III. del: Poslednje leto vojne in monarhije", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 80=NV45, št. 4 (2009), str. 80 (dalje: Sluga, "Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni. III. del: Poslednje leto vojne in monarhije").

⁹ Svoljšak in Antoličič, *Leta strabote*, str. 212.

¹⁰ Ronald Wayne Hanks, *The End of an Institution. The Austro-Hungarian Army in Italy, 1918* (doktorska disertacija) (Houston, 1977), str. 94.

Gradnja plavajočih mostov na reki Piavi (*Das Interessante Blatt*, 30. 5. 1918)

večja pošiljka, ki jo je bila država sposobna odtrgati od ust lačnega prebivalstva v zaledju. Od tega trenutka naprej je bila možna le še delna oskrba enot. V drugi polovici junija 1918 je tako postalo jasno, da avstro-ogrska vojska na bojnem polju ni sposobna doseči odločilne zmage.¹¹

Junjski ofenzivi na Piavi je nato sledilo prehodno obdobje med dokončnim zlom in političnim prelomom Avstro-Ogrske. Zlomu na bojni in notranji fronti je namreč sledil politični prelom, ki je na pogorišču nekdanje monarhije omogočil nastanek novih državnih tvorb. Med zlomom in prelomom pa je stala vojska kot eden ključnih temeljev Avstro-Ogrske. Junija 1918 se je tako ob porazu na bojnem polju in prodiranju italijanskih enot pričel notranji razkroj vojske, kazalci katerega so bili že vojaški upori iz začetka leta 1918. Želja po koncu vojne in vrnitvi domov je namreč v mnogih primerih prerasla dotedanjo lojalnost državi in monarhu. Tega dejstva v zadnjih mesecih vojne ni uspela preprečiti niti pospešena patriotska vzgoja. Slednjo so sestavljala predvsem predavanja, o katerih v svojem znamenitem romanu *Doberdob* piše tudi Prežihov Voranc. Čeprav slednji opisuje patriotsko vzgojo na začetku vojne, se prijemi

¹¹ Edmund Glaise von Horstenau und Rudolf Kiszling (ur.), *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918, Band 7, Das Kriegsjahr 1918* (Wien, 1938), str. 235–298, 304–334; Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg*, str. 958–959.

vojske do leta 1918 niso bistveno spremenili:

Bataljonska komanda ni posebno cenila lajtnanta Hergotta kot vzgojitelja v vojnotehničnih vedah, tem bolj pa je bil v časteh kot vzgojitelj vojaškega duha, morale, discipline, vdanosti. /.../ Za pouk je imel svoj poseben sistem in poseben učni red. Najprej je prišlo na vrsto poročilo o vojnem položaju na frontah. Po tem poročilu so bile centralne velesile seveda povsod na boljšem, če že ne očitne zmagovalke /.../ Temu poročilu /.../ je sledil apel za pravo spoznanje in spodbudo patriotizma. /.../ Drugi del je bil posvečen osebnemu vzgajanju. Lajtnant je moštvu zastavljal vprašanja ter je na ta način lahko nadziral ne le pazljivost med poukom, temveč tudi napredek. /.../ Katera je edina želja pravega avstrijskega vojaka? /.../ "Želja vsakega avstrijskega vojaka je dati na polju slave in časti svoje življenje za cesarja in domovino." /.../ Kaj je puška? /.../ "Puška je vojaški bog."¹²

V sklopu pospešene patriotske vzgoje je bilo ob zadnjih izdihljajih avstro-ogrske vojske organizirano celo tekmovanje za najboljše patriotsko predavanje. Nagrada je znašala 200 kron. Toda želja po propagandnem širjenju patriotskega materiala je naletela na težavo. Kljub temu da v državi ni manjkalo posameznikov, ki so navkljub težki situaciji še naprej gojili skrajno vojaško zvestobo, je državi ob hrani za vojsko in civilno prebivalstvo primanjkovalo tudi papirja. Tako je želja po širjenju patriotskega materiala naletela na čisto praktično prepreko, ki še bolj nazorno dokazuje v kakšni krizi se je država znašla v poletju 1918.¹³

Kljub pospešeni patriotski vzgoji pa je država le s težavo vzdrževala visoko moralo svojih vojakov. Lakota je namreč vedno bolj prevladovala nad patriotizmom in zvestobo do cesarja. Tisto, kar je zaledje čutilo že precej mesecev, se je namreč konec leta 1917, predvsem pa v letu 1918, preselilo na fronto. Med prazničnimi dnevi konec leta 1917 je dnevna porcija kruha, ki jo je dobil vojak na fronti, padla s 420 na 350 gramov. V začetku maja 1918, torej tik pred za avstro-ogrsko vojsko odločilno ofenzivo na Piavi, se je porcija kruha zmanjšala na 250 gramov. Le nekaj dni kasneje, natančneje 9. maja 1918, pa je dnevna porcija kruha znašala še zgolj 50 gramov. Vsak padec dnevne "gramaže" kruha do skrajnega minimuma nam ob statistični vrednosti nazorno prikazuje nemoč avstro-ogrske države. Medtem ko je v zaledju oskrba pešala praktično od prvega leta vojne, in je iznajdljiva država za prehrano državljanov poizkušala mobilizirati vse, kar se je našlo v gozdovih, travnikih in še kje, je zlom oskrbe na fronti

¹² Prežihov Voranc, *Doberdob* (Ljubljana, 1980), str. 44–46.

¹³ Mark Cornwall, *The Undermining of Austria-Hungary: The Battle for Hearts and Minds* (Basingstoke, 2000), str. 406.

predstavljal vrh ledene gore vojaškega nezadovoljstva.¹⁴ Slednje se je v začetku leta 1918, kot že omenjeno, odražalo tudi v povečanem številu vojaških uporov, ki so ob lakoti in bedi odražali tudi želje po koncu vojne. Konec leta 1917 je s končanjem bojev na vzhodnem bojišču s seboj prinesel tudi vračanje vojnih ujetnikov, ki so bili v mnogih primerih "okuženi" z idejami boljševistične revolucije. V želji po zaježitvi tovrstnih idej med avstro-ogorskimi vojaki na jugozahodnem bojišču je poveljstvo soške armade 19. julija 1918 izdalo posebno opozorilo. V njem je vse podrejene strukture opozarjalo na nevarnost širjenja boljševističnih idej in podrejenim poveljnikom naložilo, da naj bodo budni in te ideje oz. tiste, ki so jih širili, čim hitreje odkrijejo. Hkrati je poveljstvo poudarilo, da je potrebno lojalne vojake ločiti od "okuženih" ter jih hkrati še dodatno podučiti v domoljubnem in cesarju zvestem duhu.¹⁵ Toda lakota, vojna naveličanost, boljševistične ideje itd., vse to je na preprostega vojaka na fronti vplivalo močneje, kot pa domoljubna vzgoja in poudarjanje slavnih zmag in prebojev fronte. Tako je Albin Mlakar pogled avstro-ogrskega vojaka na leto 1918 strnil v dnevniškem zapisu iz dne 10. septembra 1918, ko je zapisal:

Vojska pa le trpi dalje. Kdor ne vzdrži, ni patriot! Kaj ne, tovariš: Gospodje, ki poznajo Hindenburga kot dobrega vojskovodjo, so lahko patriotični. Če bi pa enkrat spoznali Hindenburgovo prikuho, bi morali iskati pri njih patriotizem z lučjo – pri belem dnevu. Bog se nas usmili in nam daj našega vsakdanjega kruha – našim oslom pa pamet.¹⁶

Imena slavnih vojskovodji in domačih vladarjev so v zadnjih mesecih vojne tako služila tudi kot prispodoba za vedno slabšo vojaško prehrano. "Karlovo zelje" in "Hindenburgova juha", sta ob kavi, ki jo je France Bevk opisal kot gorko črno vodo z okusom premoga, postala sinonima za bedo, ki je znotraj avstro-ogrske vojske vladala v letu 1918.¹⁷

¹⁴ Richard Georg Plaschka, Horst Haselsteiner in Arnold Suppan, *Innere Front: Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918. Band 1: Zwischen Streik und Meuterei* (Wien, 1974), str. 325.

¹⁵ Reinhard Eugen Bösch, *Die Haltung der südslawischen Soldaten des österreich-ungarischen Heeres im Ersten Weltkrieg. Eine dokumentation, dargestellt nach den Gefechtsberichten der Infanterie* (doktorska disertacija) (Wien, 1982), str. 248–249.

¹⁶ Albin Mlakar, *Dnevnik 1914–1918* (Kobarid, 1995), str. 196.

¹⁷ France Bevk, *Pot v neznano* (Ljubljana, 1970), str. 24, 52; Sluga, "Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni. III. del: Poslednje leto vojne in monarhije", str. 81.

Umik avstro-ogrske vojske z italijanskega bojišča

Zadnji neuspešni ofenzivi na Piavi je sledila vojaška agonija, ki jo je vrh avstro-ogrske vojske želel prekiniti 4. oktobra 1918 z uradno prošnjo po premirju. Ker slednja ni bila uslišana, je Avstro-Ogrska za premirje ponovno zaprosila 28. oktobra. Toda na dan avstro-ogrske ponudbe je italijanska vojska prebila fronto na srednjem toku reke Piave in pri kraju Vittorio Veneto. Italijanska vojska je namreč 24. oktobra 1918 sprožila novo ofenzivo, v sklopu katere je bila avstro-ogrska vojska prisiljena v umik. Zaradi tega je Avstro-Ogrska poskušala čim hitreje doseči premirje in tako po diplomatski poti preprečiti nadaljnje italijansko prodiranje. Hkrati pa je avstrijsko nemoč italijanska stran poskušala izkoristiti, da bi zasedla čim več ozemlja, ki ji je bilo obljubljeno v Londonu aprila 1915.¹⁸ Sledila je torej faza, v sklopu katere je avstro-ogrska vojska nestrpno čakala na odziv Antante, zadnji dnevi pred podpisom premirja pa so že potekali tudi pod jasnimi znaki razkroja avstro-ogrske vojske. Tako je npr. že 22. oktobra 25. zagrebški pehotni polk izrekel nepokorščino nadrejenim, že naslednji dan pa so posamezni madžarski in južnoslovanski deli enot pod poveljstvom Svetozarja Borojeviča napovedali, da se bodo prenehali boriti.¹⁹ O nizki morali znotraj avstro-ogrske vojske je bila preko vojnih ujetnikov dobro obveščena tudi italijanska stran. Tako je eden izmed ujetnikov, po izvoru Tirolec, izjavil, da je bila morala med avstro-ogorskimi vojaki tako nizka, da so mnogi razmišljali tudi o umoru nadrejenih oficirjev. Kot eno izmed enot, v kateri so se širile takšne ideje, pa je ujetnik navedel 17. pehotni polk "kranjskih Janezov".²⁰ Ob nepokorščini je bil v fazi do podpisa premirja v Villi Giusti najmočnejši znak razkroja avstro-ogrske vojske vsekakor odpoklic madžarskih enot z italijanskega bojišča, ki ga je madžarska vlada izvedla 29. oktobra 1918. S tem se je do tedaj enotna vojska dvojne monarhije postopno pričela ločevati v njene nacionalne komponente.²¹

Antantne sile so nato 31. oktobra sprejele avstro-ogrsko ponudbo za premirje. Temu je sledila kratka faza pogajanj znotraj Antante, katere rezultat je bila zahteva, da Avstro-Ogrska svojo vojsko umakne do Brennerja na Tirolskem, zahodno od julijskih Alp in iz Dalmacije. Avstrijska stran je spričo notranjega razkroja in vojaške nemoči antante zahteve sprejela. Na tej podlagi je prišlo 3.

¹⁸ Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg*, str. 1043–1047.

¹⁹ Prav tam, str. 1038.

²⁰ Geoffrey Wawro, "Morale in the Austro-Hungarian Army: The Evidence of Habsburg Army Campaign Reports and Allied Intelligence Officers", v: *Facing Armageddon. The First World War Experience*, ur. Hugh Cecil in Peter H. Liddle (Barnsley, 2003), str. 412.

²¹ Matjaž Bizjak, "Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918", *Prispevki za novejšo zgodovino* 43, št. 1 (2003), str. 26 (dalje: Bizjak, "Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918").

novembra 1918 v Villi Giusti pri Padovi do podpisa premirja. Zaradi italijanske zahteve pa je premirje stopilo v veljavo šele prihodnji dan, torej 4. novembra ob 15.00 uri.²² Premirje je vsebovalo tudi jasne pogoje glede umika avstro-ogrske vojske, ki so ob zgoraj omenjenih grobih okvirjih natančneje določali umik:

Od vrhunca Umbreila do severno od štilferskega sedla gre črta po slemenu retskih alp do izvira Adiže in Eisaka preko hriba Resel in Brennerja ter po vrhovih Filerja. Črta naj se okrene na jug preko hriba Toblach in gre do sedanje meje ob karnskih alpah, potem se okrene do hriba Trbiž, nadalje gre ob vodovju julijskih alp preko Mangarta in Triglava in razvodja nad Podbrdom ob Idriji. Od tu naprej naj gre linija v jugovztočni smeri proti Snežniku, izvzemši celo kotlino Save s pritoki. Od Snežnika naj gre črta proti Primorju, čez Kastvo, Matulje in Volosko. Ti kraji se imajo izprazniti. Nadalje naj gre granica ob administrativni meji Dalmacije. V evakuirano področje spadajo vse doline in reke, ki se spuščajo proti Šibeniku, kakor Krka, Vutišnica in njeni pritoki. V to ozemlje spadajo vsi otoki, ki se nahajajo na severu in zapadu Dalmacije: Premuda, Silvan, Ulb, Maon, Pag in Puntadura na severu. Nadalje Sv. Andrija, Vis, Hvar, Kurčola, Lastovo in otoki v okolici in otočiči do Pelagoze, izvzemši otoke Torkola, Solta in Brač. Celo izpraznjeno ozemlje bodo zasedle čete entente in zedinjenih držav Severne Amerike. Vojni in železniški material, ki se nahaja v ozemlju, ki ga je treba evakuirati, mora ostati na svojem mestu.²³

Hkrati je bilo v posebnem povelju, ki ga je posredoval avstro-ogrski generalštab svojim podrejenim strukturam na italijanskem bojišču, zapisano, da od trenutka veljave premirja naprej italijanske in antantne enote ne bodo prešle doseženih linij. To bi naj v praksi pomenilo, da bi se na fronti ustvaril ozemeljski *status quo*. Ob tem so se morale avstro-ogrske enote za tri kilometre umakniti od linije, ki so jo dosegle italijanske enote oz. antantne sile. S tem bi naj med nasprotnima vojskama nastalo tamponsko območje, ki bi preprečilo, da bi tudi po sklenitvi premirja prišlo do manjših spopadov oz. nesoglasji. Civilno prebivalstvo na tem tamponskem območju pa bi se glede na svojo nacionalno pripadnost pri vprašanjih oskrbe lahko obrnilo na katerokoli stran. Tiste avstro-ogrske enote, ki bi se zaradi napredovanja italijanske vojske znašla za italijansko stranjo, pa bi takoj prešle v vojno ujetništvo oz. so se morale brez bojov vdati nasprotniku. S sklenitvijo premirja so morale avstro-ogrske enote zaveznikom prepustiti tudi

²² Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Kriegsarchiv (KA), fond Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. Geh. Nr. 2162, Povelje avstro-ogrskega generalštaba glede določil premirja podpisanega 3. novembra 1918; Damijan Guštin, "Dve antantni vojski v Državi SHS – dva odnosa do zmagovalcev? Varnostne dileme Države SHS", v: *Stiplovškov zbornik*, ur. Dušan Nečak (Ljubljana, 2005), str. 73–74; Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg*, str. 1043–1047.

²³ "Pogoji entente za premirje", *Slovenec*, 4. 11. 1918, št. 252c, str. 1.

ves vojaški material, ki so ga ob umikanju pustile za seboj. Umikajoče se enote so tako lahko s seboj vzele le tisto orožje, ki je pripadalo vsakemu vojakov, torej ne topov ipd., ter oficirske konje in konje za vprego, s pomočjo katerih bi lahko potekala nemotena oskrba vojske. Do predaje celotnega avstro-ogrskega topništva bi naj po določenih premirja prišlo v naslednjih krajih: Trento, Bozen, Pieve di Cadore, železniški postaji Per la Carnia, Tolminu, Gorici in Trstu. Glede nadaljnje- ga procesa umika vojske je povelje avstro-ogrskega generalštaba določalo prve časovne okvire umika. Tako so se morale enote do petega dne od veljave premirja umakniti za linijo: prelaz Tonale, Noce, Lavis, Avisio (reka), prelaz Pordoi, Livinallongo, prelaz Falzarego, Pieve di Cadore, Colle Mauria, Alto Tagliamento, reko Belo (Fella), Reklansko dolino (Raccolana), Neveljski prelaz (Sella Nevea), Soča. Tiste enote, ki jim umik ne bi uspel v roku 15 dni od podpisa premirje, pa bi nemudoma prešla v vojno ujetništvo.²⁴

Toda zgoraj omenjeno povelje avstro-ogrskega generalštaba glede določil premirja do enot na fronti ni prišlo 3. novembra, ampak s časovnim zamikom. Tako so bile posamezne enote s posebnim ukazom vrhovnega poveljstva, izdanim 3. novembra 1918, zgolj obveščene o tem, da je bilo podpisano premirje in da naj takoj prekinejo z ognjem. Zmeda znotraj avstro-ogrske vojske, ki je bila vsekakor tudi odraz njenega razkroja, pa je italijanski vojski dala ogromno taktično prednost. Medtem ko se je torej en del fronte že predajal 3. novembra, je drugi del do 4. novembra ob 15.00 uri lahko še mirno napredoval in zasedal ozemlja. Tako so bile mnoge avstro-ogrske enote, ki so domnevale, da je razglasitev premirja stopila nemudoma v veljavo, presenečene in začudene, da so 3. novembra spet zaslišale streljanje nasprotnikovega topništva. Obstreljevanju topništva je na več mestih sledil tudi prodor italijanske pehote, ki je lahko brez kakršnegakoli odpora zasedla pomembne mostove na reki Tilment. Za izčrpano in lačno avstro-ogrsko vojsko je bil nespametni ukaz oz. komunikacijski šum vrhovnega vojaškega poveljstva še zadnji impulz k popolnemu razkroju. V kaotičnih razmerah so mnogi izgubili še zadnji kanček lojalnosti in pokorščine. Kot je zapisal pisec poročila o dogajanju znotraj ene izmed avstro-ogrskih pehotnih divizij, je bilo 3. novembra 1918 v eni uri po izdaji ukaza o premirju, narejena večja škoda, kot prej v celotni fazi umika avstro-ogrske vojske v sklopu zadnje italijanske ofenzive. Na tej podlagi je v mnogih primerih pričela ekstremno popuščati pokorščina, vojaki so za seboj puščali orožje, sežigali vojaška skladišča, mnogi so se začeli umikati na lastno pest, bodisi posamično bodisi v sklopu manjših skupin. Kaotične razmere in slabo organiziran umik pa sta italijanski vojski omogo-

²⁴ ÖStA, KA, fond Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. Geh. Nr. 2162, Povelje avstro-ogrskega generalštaba glede določil premirja podpisanega 3. novembra 1918.

čila zaplembo enormnih količin vojaškega in tudi civilnega materiala.²⁵

Umik avstro-ogrskih enot iz neposredne bojne črte se je torej v prvi fazi vršil relativno kaotično in neurejeno. Iz tega vidika je organizacija vojaških transportov v zaledju postala izjemno pomembni politični faktor, tudi v novo nastalih državah, ki so zrasle iz pogorišča Avstro-Ogrske. Tako je 28. oktobra 1918 nastala nova češkoslovaška država pod okriljem njenega prvega predsednika Tomáša Garrigue Masaryka. Na tem mestu velja kot zanimivost omeniti tezo češkega novinarja in publicista Davida Glocknerja, ki je v svoji knjigi *Císařův prezident* (Cesarjev predsednik) zapisal, da je bil Masaryk pravzaprav nezakonski sin cesarja Franca Jožefa.²⁶ Češkoslovaški emancipaciji je 29. oktobra 1918 z veliko manifestacijo v Ljubljani sledila razglasitev nove južnoslovanske tvorbe – Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.²⁷ Razglasitvi nove države je 31. oktobra sledilo oblikovanje slovenske Narodne vlade. Njen predsednik je postal Josip vitez Pogačnik, ki je zadnjemu avstrijskemu ministrskemu predsedniku Heinrichu Lammaschu nemudoma sporočil, da Narodna vlada prevzema vse vladne posle na Kranjskem, Primorskem, ter na slovenskem delu Štajerske in Koroške.²⁸ Istega dne, ko je bila razglašena Država SHS, je madžarska vlada razglasila personalno unijo znotraj Avstro-Ogrske za končano, s tem pa je bila dvojna monarhija dokončno obsojena na propad. Zadnja cesarjeva vlada pod vodstvom Lammascha, ki ga je cesar na to mesto imenoval 28. oktobra, je tako, kot so jo poimenovali v časniku *Neue Freie Presse*, postala likvidator stare Avstrije.²⁹ Predvojni pacifist Lammasch se je v zgodovino zapisal kot zadnji avstrijski cesarski ministrski predsednik, ki je s svojo avtoriteto in mirnostjo likvidacijo monarhije izvedel brez velikih pretresov. Cesar Karel je nato v začetku novembra 1918 še opravljal funkcijo avstrijskega cesarja in madžarskega kralja, toda tudi vladavina Habsburžanov, ki je bila nerazdružljivo povezana z Avstro-Ogrsko, se je bližala koncu. Prav na prigovarjanje Lammascha, ki je vodil tudi intenzivne pogovore s cesarico Cito, se je cesar Karel nato najprej 11. novembra odpovedal soudeležbi pri izvajanju državnih poslov v Avstriji, dva dni kasneje, torej 13. novembra, pa je enako storil tudi v primeru Madžarske.³⁰ Monarhije ni bilo več, njena nekdanja vojska pa je bila tedaj še vedno v fazi vračanja z bojišča.

²⁵ ÖStA, KA, fond Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. Nr. 313/3, poročilo 12. pehotne divizije o dogajanju na italijanskem bojišču med 25. oktobrom in 10. novembrom 1918.

²⁶ Prim. David Glockner, *Císařův prezident. Tajemství rodiny Tomáše Garrigua Masaryka* (Praga, 2015).

²⁷ Andrej Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v obdobju zadnjega habsburškega vladarja Karala* (Ljubljana–Celje, 2016), str. 173 (dalje: Rahten, *Od Majniške deklaracije*).

²⁸ Jurij Perovšek, "Iz Avstro-Ogrske", v: *Slovenska novejša zgodovina I* (Ljubljana, 2005), str. 174.

²⁹ "Ein Ministerium Lammasch", *Neue Freie Presse*, 26. 10. 1918, št. 19458, str. 1.

³⁰ Rahten, *Od Majniške deklaracije*, str. 43, 71, 171, 183; Karl Werkmann, *Der Tote auf Madeira* (München, 1923), str. 17.

Organizacija transporta vračajoče se vojske preko Države SHS

S prevzemom vladnih poslov sta se morala tako Narodna vlada v Ljubljani kot tudi Narodno veče v Zagrebu spopasti z vprašanjem organiziranja vojaških transportov preko ozemlja Države SHS. Glavni cilj obeh političnih organov je bil preprečitev razdejanj, ropanj in opustošenj vračajoče se vojske. Zaradi tega je Država SHS nemudoma poskušala navezati stik z avstro-ogrskim vrhovnim vojaškim poveljstvom, da bi ugotovili, kdo je bil zadolžen za vodenje umika in kako je bilo možno sodelovati. Država SHS je namreč za vsako ceno želela preprečiti, da bi se preko njenega ozemlja vršil neurejen umik enot.³¹ Nevarnosti neurejenega umika se je dobro zavedalo tudi avstro-ogrsko vrhovno vojaško poveljstvo. Slednje je tako že 31. oktobra 1918, le dva dni po odpoklicu madžarskih enot s strani madžarske vlade, Svetozarju Borojeviču poslalo ukaz, v katerem je poudarilo, da je pri umiku enot potrebno za vsako ceno preprečiti plenjenja in druge ekscese vojske. Zaradi tega so Borojeviču predlagali, naj v zaledju najprej pošlje enote, ki so prihajale iz kranjske, da bi slednje nato v domačem okolju skrbele za urejen umik preostalega vojaštva.³² Drugega novembra je bilo nato poveljstvo soške armade obveščeno o novih političnih razmerah v zaledju. Vojska na bojišču je tako izvedela, da so vse dotedanje avstro-ogrške oblasti prenehale obstajati, na njihovo mesto pa so stopili avstrijski narodni svet na Dunaju, češko-slovaški Národní výbor v Pragi, Narodno veče v Zagrebu, poljski likvidacijski komite v Krakovu, ukrajinski narodni svet, romunski narodni svet ter Narodni svet v Ljubljani. Narodni sveti so nato dodeli svoje predstavnike, ki bi naj skupaj z avstro-ogrskim generalštabom organizirali transport svojih enot v domovino.³³

S koncem vojne se je tako nekdam enotna avstro-ogrška vojska postopno razdelila na svoje nacionalne segmente, ki so se pričeli vračati proti njihovim domovom. Za boljšo organizacijo, predvsem pa mirni in urejeni transport enot, se je Narodno veče Države SHS že 1. novembra 1918 obrnilo direktno na Svetozarja Borojeviča in ga prosilo za upočasnitev umika ter hkratno napotitev slovenskega dela enot avstro-ogrške vojske v Ljubljano, hrvaškega pa v Zagreb, Karlovec in Reko. S takšnim pozivom je Narodno veče tako samo potrdilo tisto, kar je avstro-ogrski generalštab že 31. oktobra sporočil Borojeviču. Hkrati je vodstvo Države SHS Borojeviča prosilo za dnevna poročila o dejanskem stanju umikajoče se vojske. Vsebinsko brzojavke Narodnega večja je Borojevič nemu-

³¹ Bizjak, "Umik avstro-ogrške vojske skozi slovenski prostor novembra 1918", str. 26.

³² ÖStA, KA, fond Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. Nr. 1612, Povelje avstro-ogrškega generalštaba poslano Svetozarju Borojeviču 31. oktobra 1918.

³³ ÖStA, KA, fond Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. Nr. 1641, Poročilo avstro-ogrškega generalštaba o novih političnih razmerah na področju monarhije izdano 2. novembra 1918.

Svetozar Boroevič/
Borojevič von/de
Bojna (1856–1920)
(Osebni arhiv prof.
Igorja Vodnika
Maribor)

doma sporočil na sedež generalštaba v Badnu, ki je pritrdil željam, v kolikor bi te bile glede na splošno stanje seveda izvedljive. Ključno je namreč postalo vprašanje železniškega prometa oziroma organizacije zadostnega števila železniških konduktov. Dne 2. novembra je nato v Ljubljano iz Badna prispel major Ulmansky, ki je bil s strani Narodnega veča imenovan za načelnika generalnega štaba II. vojnega okrožja v Ljubljani. Glavna naloga Ulmanskega je bila organizacija vojaških transportov, na podlagi katere bi prišlo do preprečevanja plenjen

in drugih vojaških ekscesov, hkrati pa je Ulmansky predstavljal tudi vez med Državo SHS in avstro-ogrskim generalštabom.³⁴ Za Ulmanskim je 3. novembra v Ljubljano prispel še general Maximilian Csicserics, odposlanik generalnega polkovnika Wenzla von Wurma, poveljnika prve soške armade. General Csicserics se je v Ljubljani sestal z Narodno vlado ter slednjo obvestil glede predvide-nega prehoda avstro-ogrskih enot preko slovenskega ozemlja.³⁵ Ob srečanju z Narodno vlado je Csicserics slednjo tudi obvestil, da bo polkovnik Wurm sedež svojega generalštaba iz Tilmenta prestavil v Ljubljano, od koder bi nato skrbel za nemoteni umik avstro-ogrskih enot. Število vojakov, ki bi naj v prihodnjih tednih prečkalo slovensko ozemlje je Csicserics ocenil na okrog 400.000. Voja-ke pa bi naj spremljalo tudi približno 80.000 konj. Nadalje je Csicserics Narodni vladi sporočil, da je umikajoči se vojski primanjkovalo hrane, zato je slednja pričakovala, da bo oskrbo enot, ko bi te prečkale slovensko ozemlje, prevzela bodisi Država SHS, bodisi dežela Kranjska. Istega dne, ko je potekal sestanek med avstro-ogrskim generalom in Narodno vlado, je v Zagrebu prišlo do sestan-ka pri poverjeniku za hrano Narodnega veča, na katerem so razpravljali tudi o stanju v Ljubljani, kot enemu izmed glavnih križišč umikajoče se vojske.³⁶ Naro-dna vlada je nato pristala na premestitev sedeža poveljstva polkovnika Wurma v Ljubljano, vendar pod pogojem, da bo umik avstro-ogrskih enot potekal pod vodstvom Ulmanskega. Polkovnik Wurm je nato s svojim približno 60-član-skim štabom prispel v Ljubljano 5. novembra 1918.³⁷

Odločitev Narodnega veča, da se 1. novembra glede umika enot obrne na Svetozarja Borojeviča, je bil nekako logični korak. Na eni strani je bil Borojevič tedaj poveljnik nad večino umikajočih se enot, hkrati pa je zaradi svojega juž-noslovanskega izvora za vodilne v Državi SHS verjetno veljal za nekakšnega "sonarodnjaka", ki bi naj v luči razpada Avstro-Ogrske pomagal novi južnoslo-vanski politični tvorbi. Toda z držo in postopanjem Borojeviča očitno vsi niso bili najbolj zadovoljni. Tako je mariborska *Straža* že 8. novembra povzemala članek iz zagrebškega časnika *Novosti*, ki je Borojeviču pripisoval glavno kriv-do za neurejen umik avstro-ogrske vojske in iz njega izvirajočih nevarnosti za Državo SHS. V *Straži* so tako zapisali: "Ko se je proglasila Jugoslavija, se Borojevič ni postavil v službo Narodnega veča in kretanja armade ni uredil tako, da se odstrani pogibelj naše domovine."³⁸ Podobno kritično do Borojevičeve vloge v

³⁴ Bizjak, "Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918", str. 27.

³⁵ Andrej Rahten (ur.), *Avstrijski in jugoslovanski državni problem. Tri razprave Janka Brejca iz prelo-mnega obdobja narodne zgodovine* (Ljubljana, 2012), str. 25 (dalje: Rahten (ur.), *Avstrijski in jugoslo-vanski državni problem*).

³⁶ Bizjak, "Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918", str. 27–28.

³⁷ Rahten (ur.), *Avstrijski in jugoslovanski državni problem*, str. 26; Bizjak, "Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918", str. 29.

³⁸ "Hrvatski list očita Borojeviču krivdo nerednega umika", *Straža*, 8. 11. 1918, št. 89, str. 2.

času prevrata in umika avstro-ogrške vojske se je opredelil tudi dr. Janko Brejc, ki je v svoji razpravi *Od prevrata do ustave* med drugim zapisal:

Bil je politično desorientiran in dasi Slovan, ne samo po rodu, ampak tudi po mišljenju, bi bil lahko – pod novo zastavo – vnovič zasedel krvavo soško fronto in zaslonil njeno slovensko zaledje pred boječe sledečimi Italijani. Naša zapadna meja bi bržčas izgledala precej drugače, če bi se bil sloviti vojskovodja svojega historičnega zvanja ob pravem času zavedel.³⁹

Brejčeva kritika je vsekakor nastala pod vtisom italijanske zasedbe slovenskega ozemlja in nemoči Države SHS in nato Kraljevine SHS, da bi se temu napredovanju zoperstavili na vojaškem in diplomatskem področju. Za umikajočo se avstro-ogrsko vojsko se je namreč počasi premikala italijanska vojska, ki je previdno želela zasedi ozemlja, ki jih je Kraljevini Italiji obljubila Antanta v letu 1915.⁴⁰ Država SHS pa se je tedaj spopadala s težavami glede mednarodnega priznanja ter tako nemo opazovala italijansko napredovanje. Narodno veče v Zagrebu je namreč 15. novembra 1918 določilo, da v kraje, ki jih je zasedla vojska Kraljevine Italije, enote Države SHS ne smejo vstopiti. Problem novih meja je nato "rešila" šele Pariška mirovna konferenca oz. v primeru meje s Kraljevino Italijo Rapalska pogodba, ki je bila sklenjena 12. novembra 1920.⁴¹

Na eni strani so tako letele kritike na Borojevičevo ravnanje ob prevratu in umiku enot, na drugi strani pa je Narodna vlada v Ljubljani 5. novembra 1918 izdala razglas, v katerem je jasno zapisala, da je Borojevič priznaval neodvisno suverenost Države SHS. Slavni avstro-ogrski vojaški poveljnik se je tako v fazi razpada države in nastajanja novih državnih tvorb znašel nekje vmes. Na eni strani je skrbel za organiziran umik vojske, hkrati pa je bil zaradi dejstva, da ni nemudoma pretrgal vezi z nekdanjo državo, deležen velikega nerazumevanja in kritik. Razglas narodne vlade se je ob omembi Borojevičeve države končal s spodbudnimi besedami glede vojaških transportov: "Državljan! Stoletja ste prenašali tujce na domačih tleh. Potrpimo še zadnjih 14 dni, da pojde preko nas val (vojaštva) in olajšamo vojakom soške armade kot svobodnim državljanom njih narodnih držav prosto pot v njih svobodno domovino."⁴² Pri organizaciji vojaških transportov, predvsem zadnji fazi, je ob sodelovanju med Državo SHS in razpadajočo vojsko šlo tudi za sodelovanje med Državo SHS in novoustanovljeno Nemško Avstrijo. Tako sta obe državi na pogovorih v Gradcu sklenili, da

³⁹ Rahten (ur.), *Avstrijski in jugoslovanski državni problem*, str. 26.

⁴⁰ Bizjak, "Umik avstro-ogrške vojske skozi slovenski prostor novembra 1918", str. 33–34.

⁴¹ Jurij Perovšek, "Ozemlje in meje", v: *Slovenska novejša zgodovina I* (Ljubljana, 2005), str. 177; Damijan Guštin, "Spopadi za mejo", v: *Slovenska novejša zgodovina I* (Ljubljana, 2005), str. 196.

⁴² "Državljan!", *Domovina*, 8. 11. 1918, št. 38, str. 1.

se vojakom ob transportu ni smelo odvzeti oblačil, obutve, osebnih predmetov, ki so jih hranili v žepih in nahrbtnih kakor tudi ne ročna prtljaga. Hkrati so morali vojakom, ki so s seboj imeli tudi hrano, pustiti živila za približno 14 dni.⁴³

Glede na izkušnje posameznih slovenskih vojakov, ki so se vračali domov iz srbskega bojišča, so bila takšna določila izredno pomembna. Tako je npr. nadporočnik Josip Šerbec, pripadnik 2. gorskega strelskega polka, za časnika *Straža* poročal o svojih negativnih izkušnjah v sklopu umika. Šerbec se je ob vračanju v domovino v okviru železničarskega transporta ustavil najprej v kraju Karánsebesu, kjer so jih oropali Romuni. Nato je vlak odpeljal na madžarsko železniško postajo Kiskunfélegyháza južno od Budimpešte, kjer so bili popolnoma oropani s strani Madžarov. Ropanje je Šerbec opisal takole:

Na naš vlak so naperili strojne puške in streljali na nas kakor v strelskem jarku. Imeli smo 1 mrtvega, veliko ranjenih in 1 pogrešanega. /.../ Ko so videli, da se ne moremo več braniti, so nas slekli skoro do nagega. Vzeli so nekaterim kar čevlje iz nog, suknje in sploh vse, kar smo imeli. Živila so nam odvzeli popolnoma, ravno tako tudi tobak. Tepli so nas, udarjali z puškimi kopiti, zabodali z bodali, sekali s sabljami in vse to brez vzroka, samo radi tega, ker smo bili Slovenci. Nemci so na progi Fehring-Gradec z nami mnogo lepše ravnali...⁴⁴

Državi SHS je nato v prvih dneh novembra uspelo organizirati zadostno število železniških transportov, tako da se je lahko vršil večinski umik vojske s pomočjo železnice. Zaradi kaotičnega umika v neposrednem zaledju fronte, je glavni del enot iz Piave prišel peš do prvih železniških postaj (Postojna, Rakek, tudi Ljubljana), ki so vodile proti notranjosti Avstro-Ogrske. Od teh točk naprej pa se je nato vršil železniški transport enot.⁴⁵ Hkrati je Narodna vlada poskrbela tudi za oskrbo transportov, ki so lahko hrano in krmo za živali dobili na točno določenih železniških postajah. Stiki in pogajanja med Državo SHS in avstro-ogrsko vojsko, ki so se pričela v začetku novembra, so se tako izkazala za uspešna. Na tej podlagi je poveljstvo soške armade podrejene enote 12. novembra obvestilo, da je Država SHS privolila, da bodo vse preostale enote, ki so se tedaj še umikale, s pomočjo vlakov prepeljane proti domu.⁴⁶ Tako so se iz Ljubljane 13. novembra odpeljali vlaki proti krajem: Cieszyn Silesia (Teschen), Nowy Sącz, Wadowice in Krakovu. Prihodnji dan, torej 14. novembra, pa še dodatna vlaka za Krakov.⁴⁷ Kljub uspešni organizaciji železniških transportov se je del vojske

⁴³ "Tedenske novice", *Straža*, 11. 11. 1918, št. 90, str. 3–4.

⁴⁴ "Politične vesti", *Straža*, 18. 11. 1918, št. 92, str. 3.

⁴⁵ Bizjak, "Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918", str. 31.

⁴⁶ ÖStA, KA, fond Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. 3513/4.

⁴⁷ ÖStA, KA, fond Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. 3513/4, Beilage 1.

vseeno umikal peš. Tem enotam, za razliko od železniških transportov, vstop v Ljubljano ni bil dovoljen. S posebnim ukazom je Ulmansky namreč določil, da se je vojska peš lahko umikala po liniji: Gorica, Ajdovščina, Col, Idrija, Poljane, Škofja Loka, Smlednik, Kamnik, Vransko, Celje, Pragersko.⁴⁸ Prve ocene glede števila vojaštva, ki je prečkalo slovenski prostor, je Narodna vlada v Zagreb poslala 8. novembra. Do tega dne bi naj Ljubljano prečkalo že 200.000 vojakov.⁴⁹ Ulmansky je nato Narodno vlado v Ljubljani 12. novembra obvestil, da je prehod polmilijonske vojske preko slovenskega ozemlja končan.⁵⁰ Ta ocena je bila, če upoštevamo zgoraj navedene podatke o odhodu vojaških transportov iz Ljubljane 13. in 14. novembra, nekoliko prerana. Ulmansky je verjetno 12. novembra ocenil, da je bila večina vojaških transportov že izvedena in je zaradi tega Narodno vlado obvestil o koncu transportov, čeprav so se posamezne manjše enote umikale še tudi v prihodnjih dneh in tednih. Končna ocena Narodne vlade o številu enot, ki je prečkalo slovensko ozemlje, je bila 379.000 vojakov, od katerih bi naj s pomočjo železnice bilo prepeljanih 279.000 vojakov, 100.000 vojakov pa je slovenski prostor prečkalo peš.⁵¹ Konec novembra 1918, ko je glavnina vojaških transportov že prešla slovensko ozemlje, so vlakovne kompozicije pričela prevažati bolnike, izgnance, izseljence in vojne ujetnike.⁵²

Podobe in spomini na umik avstro-ogrske vojske

Za rekonstrukcijo podobe vojaških transportov so izjemno pomembni spominski zapisi posameznikov, ki so tako ali drugače sodelovali oz. bili soudeleženi pri vračanju vojske v novembru 1918. Med spominskimi zapisi, vsaj kar se tiče Maribora, vsekakor izstopajo spomini Rudolfa Maistra in Edvarda Vaupotiča. Ti spomini so toliko bolj dragoceni vir, saj tedanje slovensko časopisje o negativnih posledicah vojaških transportov preko slovenskega ozemlja ni veliko poročalo. Takšna drža je nekako razumljiva, saj med izčrpanim prebivalstvom zaledja, ki je v mnogih primerih samo videlo ogromne mase vojaštva, ki so se premikale mimo njihovih domov, ni želelo povzročati dodatnega vznemirje-

⁴⁸ Viktor Andrejka, "Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes", v: *Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal (Ljubljana, 1928), str. 271.

⁴⁹ Bizjak, "Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918", str. 31.

⁵⁰ Rahten (ur.), *Avstrijski in jugoslovanski državni problem*, str. 26.

⁵¹ Bizjak, "Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918", str. 32–33, 35–36; Matjaž Bizjak ob oceni Narodne vlade v zgoraj citiranem članku navaja tudi lastno oceno števila enot, ki je prečkalo slovenski prostor. Po njegovi oceni se je tako z italijanskega bojišča prek slovenskega področja umikalo med 200.000 in 250.000 vojakov, iz balkanskega bojišča pa 50.000 vojakov.

⁵² Gregor Pivec, "Sanitetna služba Maistrove vojske", *Studia Historica Slovenica* 15 (2015), št. 3, str. 542 (dalje: Pivec, "Sanitetna služba Maistrove vojske").

Vračanje demobilizirancev na Bleiweisovi cesti v Ljubljani. Na Slovenskem se žal po do sedaj znanih podatkih ni ohranila nikakršna fotografija, ki pri prikazovalu železniške transporte vojakov (Franc Milčinski, *Dnevnik 1914–1920* (Ljubljana, 2000), str. 396)

nja. V sklop spominske literature lahko štejemo tudi roman Maksa Šnuderla *Osvobojene meje. Kronika Maribora in slovenske severne meje 1918/19*. Šnuderl je bil od konca novembra 1918 do oktobra 1919 kot rezervni poročnik del Maistrovih borcev. Njegovo delo je za preučevanje prelomnega obdobja toliko bolj pomembno, ker predstavlja celovit pregled nad vsem, kar se je na območju Maribora dogajalo med letoma 1918 in 1919. Šnuderl se je namreč po Maistrovi smrti lotil celovitega pregleda Maistrovega arhiva, časopisja, opravil pa je tudi mnogo intervjujev s tedaj še živečimi akterji prevrata. Bralec, ki ne pozna zgodovinskih dejstev, lahko ob branju Šnuderlovega romana dobi občutek, da bere fiktivno politično kriminalko. Toda predvsem zaradi avtorjeve soudeležbe pri

prevratnih dogodkih in njegovega poglobljenega raziskovalnega dela v obdobju med obema vojnama, lahko roman izkoristimo tudi kot dober vir za prikaz vzdušja in življenja v Mariboru v jeseni 1918 in letu 1919.⁵³ Na tej podlagi bo v nadaljevanju predstavljena podoba Maribora in širše okolice v času vojaških transportov. Maribor je bil namreč zaradi svoje lege ob pomembnem železniškem križišču, kot tudi dvojne nacionalne sestave mestnega prebivalstva, v času prevrata deležen številnih političnih premikov in pretresov. V sklop slednjih vsekakor moramo šteti tudi vojaške transporte, ki so padli ravno v čas priključevanja Maribora novi južnoslovanski državni tvorbi.

Vojaške transporte so kljub kratkotrajnemu obdobju prevažanja vojakov in relativno dobri organiziranosti samih transportov spremljale tudi negativne posledice, tako za udeležence transportov kot tudi civilno prebivalstvo zaledja. Glede na ogromno maso vračajočega se vojaštva je seveda težko pričakovati, da med samim transportom ni prihajalo do različnih obolenj in tudi smrtnih žrtev. Tako kot na bojišču, je tudi pot v domovino v mnogih primerih spremljala smrt. Čeprav lahko o žrtvah govorimo zelo parcialno, ker za enkrat še ni bila opravljena poglobljena študija na to temo, lahko iz posameznih časopisnih člankov in spominov vsaj delno rekonstruiramo posamezne žrtve v času vojaških transportov. Znotraj slednjih je seveda potrebno ločiti med tistimi žrtvami, do katerih je prišlo zaradi samega transporta, kot. npr. pri železniških nesrečah, in tistimi, ki so med transportom umrli zaradi različnih okužb, ran in drugih obolenj, ki niso bila neposredna posledica transporta. Tako so bile ob poljskih kuhinjah, ki so oskrbovale vračajoče vojake, ob železniških progah oz. na železniških postajah organizirane tudi sanitetne službe. Na mariborski glavni železniški postaji je bilo v času vojaških transportov vzpostavljeno posebno triažno mesto, kjer so po prevratu delovali tudi Maistrovi borci, ki so skrbeli predvsem za red in mir.⁵⁴

Do večje železniške nesreče je v času vojaških transportov prišlo 5. novembra 1918 na progi Pragersko–Ptuj pri Hajdini. Po podatkih, ki jih v svojem spominskem zapisu navaja Rudolf Maister, bi naj v nesreči izgubilo življenje 68 vojakov in en uslužbenec železnice. Mrtve so nato 7. novembra pokopali v skupni grob na hajdinskem pokopališču. Ob padlih Maister navaja tudi podatek, da je bilo v nesreči 80 ljudi ranjenih. Njihova oskrba se je vršila v ptujski bolnišnici.⁵⁵ O nesreči je poročala tudi mariborska *Straža*, kjer pa je bilo 8. novembra zapisano, da je do nesreče prišlo 6. novembra ob 11.00 uri zvečer, ko bi naj vlak zaradi strte osi v zavoju skočil iz tira. Po podatkih, ki jih je tega dne

⁵³ Makso Šnuderl, *Osvobodjene meje. Kronika Maribora in slovenske severne meje 1918/19* (Maribor, 1968), str. 583 (dalje: Šnuderl, *Osvobodjene meje*).

⁵⁴ Pivec, "Sanitetna služba Maistrove vojske", str. 541.

⁵⁵ Prav tam, str. 542.

navajala *Straža*, bi naj v nesreči umrlo 50 ljudi, 70 pa bi jih naj bilo ranjenih.⁵⁶ Več podatkov o nesreči je bilo v *Straži* nato objavljeno 11. novembra, ko so zapisali da se je nesreča, tako kot navaja Maister, pripetila 5. novembra, življenje pa bi naj izgubilo 80 ljudi, več kot 100 pa jih je bilo ranjenih. V duhu novega južnoslovanskega patriotizma in črnenja Avstro-Ogrske, so železniško nesrečo v časniku *Straža* izkoristili tudi za prikaz vsega slabega, kar je vojna prinesla s seboj. Tako je povečani avstro-ogrski patriotski vzgoji v letu 1918 po razpadu monarhije nemudoma sledilo "pljuvanje" po nekdanjih oblastnikih. Slovensko časopisje, ki je bilo v času vojne podrejeno strogi cenzuri, je tako izkoristilo trenutek in svoj gnev zvalilo na propadlo državo. Tako so tudi kruto in vseka-kor nepotrebno železniško nesrečo v *Straži* izkoristili za obračun z nekdanjimi oblastniki, ko so zapisali:

Ta nečloveška vojna je res velikansko vežbališče mladih vojakov za pot na pokopališče! Kje so zdaj tisti "patriotični" besedičarji tega ostudnega vežbanja? Zgodovina jih bo naštevala, a Bog jih bode sodil, vsaj večina že samo izmed teh 80 mrličev dviga proti nebu krvavo desnico in zahteva kazen za "patriotične" morilce.⁵⁷

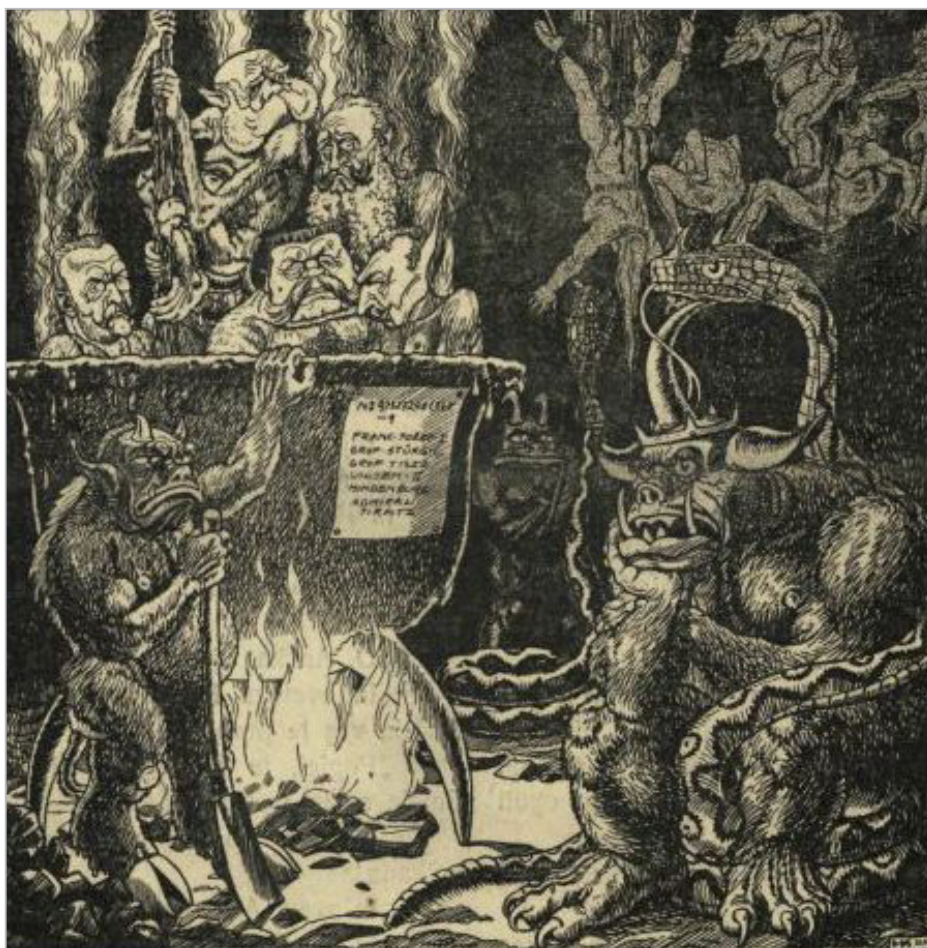
Podoba monarhije se je tako spremenila čez noč. Nova propaganda pa se ni zaustavila niti pred vsemogočnim likom tedaj že pokojnega cesarja Franca Jožefa. Tako je tudi slednji postal del "patriotičnih morilcev", o katerih je poročala *Straža*, ko je bila 1. decembra 1918 na naslovnici satiričnega lista *Kurent* objavljena prva slovenska karikatura Franca Jožefa. Njen avtor je bil znameniti slikar Hinko Smrekar, ki je cesarja upodobil v peklu v družbi avstrijskega ministrskega predsednika Stürghka, ogrskega ministrskega predsednika Tiszo, nemškega cesarja Viljema II., nemškega generala Hindenburga in nemškega admirala Tirpitz.⁵⁸ Slednji so upodobljeni v peklenskem kotlu ob katerem se zmedeni Satan sprašuje: "Glava me boli od težkega premišljevanja, kako kaj poplačam zasluge teh tičkov!"⁵⁹ Razpad habsburške monarhije in konec vojne sta ob političnem preobratu in vračanju vojakov v slovenskem prostoru sprožila tudi zasuk v prikazovanju nedavne preteklosti. Kot pogosto v zgodovini, je bila tudi v primeru "rajne" Avstro-Ogrske pot od slave do smetišča zgodovine izjemno kratka.

⁵⁶ "Tedenske novice", *Straža*, 8. 11. 1918, št. 89, str. 4.

⁵⁷ "Strašna nesreča pri Sterntalu", *Straža*, 11. 11. 1918, št. 90, str. 3–4.

⁵⁸ Damir Globočnik, "Karikature v letih prve svetovne vojne", *Zgodovinski časopis* 54, št. 4 (2000), str. 595; Peter Vodopivec, "Cesar Franc Jožef in Slovenci", v: *Franc Jožef*, ur. Gregor Antoličič (Ljubljana, 2016), str. 86–87.

⁵⁹ *Kurent*, 1. 12. 1918, št. 9, str. 1.

Karikatura Franca Jožefa, ki jo je ustvaril Hinko Smrekar (*Kurent*, 1. 12. 1918)

Ob zgoraj opisani večji železniški nesreči, je v sklopu vojaških transportov prišlo tudi do večjega števila manjših železniških nesreč. Po poročanja časnika *Straža*, bi naj tako do 8. novembra 1918 v predorih južne železnice življenje izgubilo 297 vojakov, ki so zaradi prenapolnjenosti vlakov sedeli na strehah vagonov. Kot so zapisali v *Straži* so: "... vojaki trčili v predorih ali tunelih ob tunnelske oboke in našli na povratku v domovino žalostno smrt."⁶⁰ Podatek iz *Straže* se ujema tudi z navedbami generala Maistra, ki prav tako navaja, da je v

⁶⁰ "Tedenske novice", *Straža*, 8. 11. 1918, št. 89, str. 4.

železniških predorih umrlo 297 oseb.⁶¹ Relativno hiter umik vojske je ob organizaciji zadostnega števila železniških konduktov omogočilo tudi lepo vreme. Tako so lahko vojaki sedeli tudi na strehah vagonov, kar je znatno dvignilo kapaciteto transportov, a hkrati povzročalo tudi veliko nevarnost, ki ga je glede na zgoraj navedene podatke, vsaj 297 ljudi plačalo s svojim življenjem.⁶²

Da sta se v Mariboru prepletala politični preobrat in prisotnost vojaških transportov dokazuje dejstvo, da so ravno 1. novembra, ko je Rudolf Maister Maribor razglasil za ozemlje Države SHS in prevzel vojaško oblast, v mesto prihajali prvi vojaški transporti z italijanskega bojišča. Kot je v svojih spominih zapisal Edvard Vaupotič so bili vojaki tedaj nedisciplinirani, lačni, žejni in divji. Tako ne preseneča, da so vojaki vdirali v vagone, ropali in si med vlaki kuhali hrano. Kot navaja Vaupotič pa je enako kot vojska ropalo tudi civilno prebivalstvo, ki je iz mariborske železniške postaje z vozički odvažalo vse, kar se je dalo odnesti.⁶³ O ropanjih na mariborski glavni železniški postaji, do katerih bi naj prišlo 1. novembra 1918, tako s strani civilistov kot tudi vojakov, je bilo govora tudi na seji mariborskega mestnega sveta dne 4. novembra 1918.⁶⁴ Podobno kot Vaupotič je prve dneve vojaških transportov opisal tudi Ernest Jeras, ki je tedaj opravljal funkcijo načelnika železniške postaje Hoče in Pragersko. Začetek prihajanja vojaških transportov je Jeras opisal takole:

Na vseh svetnikov dan 1. novembra ob 7. uri zjutraj je ponujala postaja Hoče že tisto karakteristično sliko, ki je ostala znak za sledečih 14 dni. /.../ vse nabito polno vojaštva, bolnikov in ranjencev, strežnic, vojnih ujetnikov, a vse skupaj pijano. /.../ Stalno je bila ogrožena osebna varnost in lastnina železničarjev in prebivalstva v bližini postaje. Pokradeno je bilo vse, kar se je dalo odnesti: drva, plotovi, perutnina, steklenice; polja z repo, s korenjem in z zeljem so bila obrana do gole zemlje.⁶⁵

Jeras tudi v nadaljevanju svojih spominov zelo slikoviti opisuje utrip železniških postaj Hoče in Pragersko v času vojaških transportov. Ključne težave, ki so tedaj nastopale, so bile preobremenjenost železniških prog in pomanjkanje lokomotiv, kar je povzročalo, da se je vojaštvo dlje kot načrtovano zadrževalo

⁶¹ Rudolf Maister, "Vojaški transporti in naše Podravje ob prevratu leta 1918", v: *Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno mejo: 1918–1919*, ur. Janko Kuster (Ljubljana–Maribor, 1979), str. 38 (dalje: Maister, "Vojaški transporti").

⁶² Ernest Jeras, "Postajni načelnik v Hočah in na Pragerskem", v: *Boj za Maribor 1918–1919*, ur. Janez J. Švajncar (Maribor, 1988), str. 358–359 (dalje: Jeras, "Postajni načelnik v Hočah").

⁶³ Edvard Vaupotič, "Ob polomu Avstrije", v: *Boj za Maribor 1918–1919*, ur. Janez J. Švajncar (Maribor, 1988), str. 250 (dalje: Vaupotič, "Ob polomu Avstrije").

⁶⁴ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), fond Mestna občina Maribor (dalje SI_PAM/0005), AŠ 49, zapisnik seje mariborskega mestnega sveta dne 4. novembra 1918.

⁶⁵ Jeras, "Postajni načelnik v Hočah", str. 358–359.

na železniških postajah. Dolgotrajno čakanje je med vojaki mnogokrat povzročalo veliko nejevoljo, ki jo je čutilo predvsem železniško osebje. Iz Jerasovega pripovedovanja se da razbrati, da je mariborska oblast pogosto, ko je bila mariborska železniška postaja preobremenjena oz. so bile dane nevarnosti za red in mir v mestu, vlake zadrževala prav na Pragerskem in Hočah. Za najbolj kaotične in nevarne dni so se po Jerasovih ocenah izkazali prav prvi dnevi vojaških transportov. Tiste enote, ki so se umikale prve, so namreč lahko plenile vse, kar se je pač dalo pleniti. Tako so bila v okolici Hoč in Pragerskega v začetku novembra izropana že vsa skladišča in vagoni, ki so stali na postajah. Vojaštvo je ob poti domov ropalo tudi po drugih slovenskih krajih. Tako so npr. v Dravogradu oropali vlak vina, na mariborskem koroškem kolodvoru pa so oropali 12 vagonov daril za vojake na fronti in dva vagona prepečenca. Za enote, ki so prihajale kasneje, tako ni ostalo več ničesar, kar bi lahko oplenile. Ob ropanju vojaštva je, podobno kot v primeru Maribora, tudi prebivalstvo Hoč in Pragerskega kaotične razmere izkoristilo za različna pljenja. Tako so npr. prebivalci Hoč in okoliških krajev 5. novembra 1918 na železniški postaji Hoče ropali bencin, ki ga je prebivalstvo uporabljalo kot petrolej. Do podobnega ropanja bencina in drugih potrebščin je prihajalo tudi na mariborskem koroškem kolodvoru. Jeras se je zaradi ropanj obrnil na vojaško oblast v Mariboru, ki je v Hoče poslala tri vojake, da bi slednji preprečili nadaljnjo krajo bencina. Kot je hudomušno zapisal Jeras pa je to povzročilo, da bencina res več niso ropali, ampak so ga vojaki, ki bi ga naj varovali, na lastno pest preprodajali okoliškemu prebivalstvu. Negotovost in kaotično stanje so tako očitno prida izkoriščali tudi tisti, ki bi naj s svojo avtoriteto skrbeli za stabilizacijo razmer.⁶⁶

Kot je bilo že omenjeno, je bil problem vojaških transportov vsaj delno tudi predmet pogovorov na zasedanju mariborskega mestnega sveta. Tako je župan dr. Johann Schmiderer na seji mestnega sveta, ki je potekala 4. novembra, spregovoril tudi o vojaških ropanjih, ki pa so bila tedaj omejena na poslopja železnice in pošte.⁶⁷ Podobno kot je to kasneje storil tudi Maister v svojem mobilizacijskem razglasu iz dne 9. novembra 1918, je mariborski nemški mestni svet probleme ob vojaških transportih izkoristil kot argument pri vzpostavljanju paravojaških enot.⁶⁸ Slednje so tako nastajale pod pretvezo varovanja mesta pred ropanji vračajoče se vojske. Čeprav bi naj enote dejansko skrbele tudi za varovanje vojaških transportov, je bil globlji pomen njihovega ustanavljanja povezan z nerešenim vprašanjem pripadnosti Maribora in njegove okolici po razpadu Avstro-Ogrske. Tako je verjetno prav nevarnost ohranjanja reda

⁶⁶ Prav tam, str. 359–362; Šnuderl, *Osvobodjene meje*, 106–107, str. 149.

⁶⁷ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 49, Zapisnik seje mariborskega mestnega sveta dne 4. novembra 1918.

⁶⁸ Anton Vončina, "Maribor v letih 1918–1919", *Kronika* 4, št. 2 (1956), str. 95.

in miru ob vojaških transportih tudi Narodno vlado v Ljubljani prepričala, da je dovolila vzpostavitev nemških paravojaških enot na območju Maribora kot zadnje večje postojanke vojaških transportov na slovenskem ozemlju. Župan Schmiderer je na seji mestnega sveta 4. novembra predvideval, da bi za potrebe varovanja vojaških transportov v Mariboru potrebovali okrog 1000 mož. Iz groženj in nevarnosti ob umiku vojske je tako na že omenjeni seji mariborskega mestnega sveta nastala Nemška Schutzwehr.⁶⁹ Kakšen strah je umikajoča se vojska povzročala med tedanjim civilnim prebivalstvom slikovito opiše tudi Makso Šnuderl:

Pred novo vojaško oblastjo [s tem so bile mišljene enote pod poveljstvom Rudolfa Maistra] je vstala nova nevarnost, nasprotnikom nepričakovan zaveznik. Milijonska armada se je že valila od Piave in preplavljala ceste in železnice. /.../ Brez reda, vodstva, poveljstva, podivjani [vojaki] ne od strahu pred sovražnikom, ki so mu obrnili hrbet na Piavi, temveč gnani od poželenja po domu in od težnje po koncu vojne in po miru, naveličani obupanega življenja v strelskih jarkih.⁷⁰

Ob nevarnosti vojaških ropanj pa je, kot že rečeno, pridno ropalo tudi mariborsko mestno prebivalstvo. Slednje je npr. skupaj z vojaki oropalo konjsko bolnico na Teznem, letalske barake in barake 47. pehotnega polka na Tržaški in Betnavski cesti. Prebivalstvo je iz vojaških objektov snelo vrata, okna in celo lepenko iz streh. Iz mariborske Dravske vojašnice je bil ukraden srebrni, porcelanasti in kristalni pribor, slike, knjige in preproge. Na mariborskem koroškem kolodvoru pa je civilno prebivalstvo ob že omenjenem bencinu ropalo tudi premog, sladkor, riž in moko. Ropalo pa ni samo mestno prebivalstvo, ampak tudi prebivalci okoliških krajev in hribov, ki so živeli tudi po več ur hoje oddaljeno od mesta.⁷¹

Hkrati je umik množične armade v zaledju pomagal, ob nemških, tudi pri ustanavljanju vojaških enot pod okriljem Države SHS. Tako je strah pred plenjenji in podobni ekscesi umikajoče se vojske iznajdljivi Rudolf Maister spretno izkoristil v mobilizacijskem razglasu iz dne 9. novembra 1918, ko je v njem med drugim zapisal: "Vojske je sicer konec, a našim krajem pretijo nove nevarnosti. V naše kraje se valijo armade, ki bežijo iz Italije v svoje domove. Na stotisoče vojakov je prepuščenih popolnoma lastni usodi: brez vodstva, brez živil tavajo okoli, kradejo, plenijo in požigajo."⁷² Vojaški transporti pa pri mobilizaciji Mai-

⁶⁹ PAM, fond Mestna občina Maribor, AŠ 49, Zapisnik seje mariborskega mestnega sveta dne 4. novembra 1918.

⁷⁰ Šnuderl, *Osvobodjene meje*, str. 105–106.

⁷¹ Prav tam, str. 107, 148.

⁷² "Mobilizacija jugoslovanske armade", *Straža*, 11. 11. 1918, št. 90, str. 1.

strovih enot niso služili samo kot argument straha pred plenjenji, ampak so predstavljali tudi bazen iz katerega je Maister lahko črpal posameznike. Tako lahko v *Straži* v prvih dneh novembra, torej še pred samo mobilizacijo, najdemo pozive vojakom umikajoče vojske, da se priključijo novi državi in branijo njeno suverenost. Iz teh pozivov se da razbrati tudi širjenje novega patriotizma, kajti dotedanjega avstrijskega je zamenjal nov slovenski oz. jugoslovanski patriotizem. Tako so v *Straži* v enem izmed pozivov npr. zapisali: "Slovenski vojaki! Vaši domovi so v nevarnosti. Jugoslovanska domovina nujno potrebuje vojaštvo za brambo. Dosedaj ste služili tujcem, domovina Vas pa sedaj kliče, da čuvate sebe, svoje in last slovenske domovine. /.../ Slovenski vojaki, domovina vas kliče! Na plan!"⁷³ Ob nemških paravojaških enotah so tako pričele nastajati tudi enote slovenske vojske. Slednje so nato, kot bo vidno v nadaljevanju, sodelovale tudi pri razoroževanju in varovanju vojaških transportov. Toda če si pogledamo časovnico nastajanja tako nemških kot tudi slovenskih enot lahko ugotovimo, da je do organizacije obeh tvorb prišlo šele v drugi fazi vojaških transportov. To dejstvo pa potrjujejo že omenjene ocene Jerasa, da so bili prvi dnevi vojaških transportov najhujši. Tedaj je v večjih mestih za varnost skrbeli umikajoča se vojska sama ali pa mestna policija, ki pa vsekakor ni bila kos podivjanim množicam. Še slabše pa je bilo stanje na podeželju, kjer so bili posamezniki prepuščeni sami sebi. Zaradi tega je nova oblast kmete pozivala, naj se organizirajo v narodne straže ter noč in dan čuvajo svoje imetje.⁷⁴

Pomembno vlogo znotraj vojaških transportov so odigrali tudi uslužbenci železnic. Njihovo držo in požrtvovalnost, ki se v glavni fazi transportov ni omejila na nacionalno pripadnost, večina železničarjev je namreč bila Nemcev, je pohvalil tudi Rudolf Maister, ko je zapisal:

Če bi bili torej ob prevratu v mariborskem okolišu tudi nemški železničarji, kakor vojaštvo na fronti, zapustili svoja službena mesta, bi se s Koroškega peš valili po Dravski dolini in skozi Maribor vsi nešteti vojaški oddelki, ki jih je sicer prepeljala železnica skozi to ozemlje. Vsak odpor proti oboroženim stotisočim bi bil nemogoč.⁷⁵

Da so železničarji odigrali pomembno vlogo pri nemotenem poteku vojaških transportov je Maister cenil tudi zato, ker je dobro vedel, do kakšnih težav je lahko prišlo pri razoroževanju enot. Znotraj slednjih so Maistru in njegovim enotam največje težave povzročali transporti madžarskih enot, ki so se pogosto pustili le s težavo razoroževati. K problemu vojaških in civilnih plenjen se

⁷³ "Slovenski vojaki!", *Straža*, 4. 11. 1918, št. 88, str. 2.

⁷⁴ "Bežeča armada", *Straža*, 4. 11. 1918, št. 88, str. 2.

⁷⁵ Maister, "Vojaški transporti", str. 27.

je tako pridružil še problem razoroževanja. Napeta situacija je tako npr. na mariborskem koroškem kolodvoru pripeljala celo do streljanja, v katerem so padli štirje madžarski vojaki.⁷⁶ Prišlo je celo do primera, ko so morale Maistrove enote na obe strani mariborskega železniškega mostu postaviti strojnice, transport madžarskih vojakov ustaviti na sredi mostu in nato enote razorožiti.⁷⁷ Do podobnih zapletov pri razoroževanju madžarskih enot je prihajalo tudi na ljubljanski železniški postaji.⁷⁸ Da je pri razoroževanju madžarskih enot šlo za širši problem dokazuje tudi dejstvo, da je avstro-ogrski vojni minister že ob odpo-klicu madžarskih enot z bojišča poizkušal doseči, da bi se te enote razorožile že ob odhodu iz fronte, vendar glede na težave, na katere je naletel Maister, očitno teh navodil ni bilo možno izpeljati.⁷⁹ O ekscesih madžarskih vojakov so poročali tudi v časniku *Straža*. Tako bi naj madžarski vojaki 10. novembra na Ptuju ustrelili nekaj oseb, ko so se branili razorožitve. Med mrtvimi bi naj bila tudi dva otroka.⁸⁰ Edvard Vaupotič je predvideval, da je bil glavni razlog za vojaške ekscese predvsem velika lakota. Zaradi tega je Maistru dejal, kot je zapisal Šnuderl: "Boljši ko strojnice bi bili menažni kotli."⁸¹ Podobno kot po drugih slovenskih krajih je nato tudi v Mariboru prišlo do vzpostavitve poljske kuhinje. Za organizacijo slednje je bil zadolžen poročnik Rajko Lederhas, ki je po maši v frančiškanski cerkvi novačili ženske za delo v kuhinji. Ponudili so jim plačilo in prehrano ter na tej podlagi zbrali 72 žensk, ki so v dveh izmenah na mariborski glavni železniški postaji kuhale za vojaške transporte.⁸²

S podobnimi težavami z vojaškimi transporti kot Maribor so se soočali tudi drugi deli novonastale Države SHS, preko katerih se je premikala razpadajo-ča avstro-ogrska vojska. Tako se je sredi novembra 1918 tudi v Slavonskem in Bosanskem Brodu zbralo ok. 60.000 mož, ki so trpeli mrz in pomanjkanje. Za preskrbo teh enot je Narodna vlada v Zagrebu določila, da mora vsak vojak, ki se je mudil v enem izmed omenjenih krajev, dobiti hleb kruha, ob postanku v večjih mestih pa topli obrok. V ta namen je Narodna vlada v Zagrebu priza-detim okrajnim odborom odobrila večje kreditne vsote. Za varovanje oz. bolje rečeno vzpostavljanje novih meja pa so se po železnicah vršili tudi transporti srbskih in francoskih enot ter oddelkov dobrovoljske jugoslovanske legije. Po poročanju časnika *Naprej*, bi naj ljudje te transporte obmetavali s cvetjem. Pri-zori so se tako po več kot štirih letih bojevanja ponovno ponovili. Konec vojne

⁷⁶ Šnuderl, *Osvobodjene meje*, str. 148.

⁷⁷ Maister, "Vojaški transporti", str. 31.

⁷⁸ Bizjak, "Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918", str. 30.

⁷⁹ ŌStA, KA, fond Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18, Op. Nr. 1639, Predlog avstro-ogrskega vojnega ministra glede razorožitve madžarskih enot.

⁸⁰ "Politične vesti", *Straža*, 11. 11. 1918, št. 90, str. 3.

⁸¹ Šnuderl, *Osvobodjene meje*, str. 151.

⁸² Prav tam, str. 152; Vaupotič, "Ob polomu Avstrije", str. 250.

in odhod proti domu je hkrati spremljala nova mobilizacija mladih fantov, ki bi naj branili ozemeljsko celovitost svojih novih domovin.⁸³

Sklep

Vojaški transporti preko slovenskega ozemlja so konec oktobra in v prvi polovici novembra 1918 predstavljali kratek vihar, ki za seboj ni pustil večjih oz. trajnih posledic za tedanje prebivalstvo. Vsekakor pa so vojaški transporti v fazi razkroja ene in nastajanja drugih držav ter hkratnega vzpostavljanja novih meja predstavljali veliko nevarnost za ohranjanje reda in miru. Glede na ogromno maso vojaštva, ki se je preko slovenskega ozemlja vračalo v njihove domovine, bi lahko bile posledice ropanj in plenjen, ki so bile omejene bolj ali manj samo na območja nekaterih železniških postaj, veliko bolj katastrofalne. Hkrati so vojaški transporti vsaj na območju Maribora oz. Spodnje Štajerske vnesli tudi posebno dinamiko v ustanavljanje nacionalno obarvanih vojaških enot. Tako Maistrove enote kot tudi enote nemškega Schutzwjerja so namreč nastale pod pretvezo varovanja vojaških transportov ter ohranjanja reda in miru, čeprav je za tem osnovnimi namen stal globlji pomen vzpostavljanja novih meja in reševanje vprašanja nacionalne pripadnosti posameznih krajev oz. območji. Čeprav je moč oceniti, da je bil umik avstro-ogrske vojske, tudi zaradi izredno lepega vremena, končan v zgolj 14. dneh, je fazi glavnega umika vsekakor sledilo daljše obdobje, ko so se preko slovenskega ozemlja premikali sicer manjši, pa vendar pomembni transporti vojske, ujetnikov, ranjencev, beguncev itd. Tako je npr. zadnji transport češkoslovaških enot Maribor zapustil šele 8. decembra 1918.⁸⁴ Ob vojaškem osebju so se od novembra 1918 v novonastale države, Nemško Avstrijo, Češkoslovaško, Madžarsko in Poljsko pričeli vračati bivši avstro-ogrski uradniki, ki so do razpade monarhije službovali v Bosni, Hercegovini, Dalmaciji, na Hrvaškem, Kranjskem in Primorskem. Od začetka februarja 1919 je tako posebni tovorni vlak peljal iz Ljubljane samo še enkrat tedensko, služil pa je predvsem za transport tujih državljanov, ki so potovali proti severu. Od aprila 1919 so po slovenskih železnicah dokončno prenehali premikati "prvo vojni" transporti.⁸⁵ Hiter in usklajen umik avstro-ogrskih enot preko slovenskega ozemlja pa je bil na koncu dvoje. Na eni strani zadnji veliki dosežek razpadajoče avstro-ogrske armade, ki je kljub svojemu porazu in razkroju poskrbela za vrnitev svojih vojakov v njihove domovine. Na drugi strani pa je bil uspešen tran-

⁸³ "Pismo iz Zagreba", *Naprej. Glasilo jugoslovanske socialno demokratične stranke*, 20. 11. 1918, št. 266, str. 2.

⁸⁴ Bizjak, "Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918", str. 32.

⁸⁵ Maister, "Vojaški transporti", str. 38.

sport prvi veliki uspeh Države SHS, ki je kljub vsem notranje- in zunanjepolitičnim težavam uspela prebivalstvo obvarovati pred večjimi ekscesi umikajoče se vojske.⁸⁶

Gregor Antoličič

THE SLOVENIAN TERRITORY UNDER THE IMPRESSION OF THE RETREAT OF THE AUSTRO-HUNGARIAN ARMY IN THE FALL OF 1918

SUMMARY

The First World War right from its start pushed the Austro-Hungarian Armed Forces on the edge of their military capabilities. In 1914, they were fighting on the Balkans and the Eastern front and from 1915 also on the Italian Front. In the Slovenian perspective of the First World War the Italian front, specifically its 90-kilometre-long Isonzo Front, became the most important battlefield of the First World War. Not only because an Italian breakthrough would endanger the whole Slovenian ethnic territory, but also because the proximity of the front transformed the Slovenian lands into the hinterland of the front with many military hospitals and other military infrastructure. Although the military situation of Austria-Hungary during 1915 and 1916 was very unstable, the year 1917 brought hope. On the Italian Front, with the help of German troops the Austrian Army achieved a breakthrough at Caporetto which with its following military operations forced the Italian troops to withdraw across the Piave River. As the Rubicon for Hannibal, the Piave became for the Austrians and Italians the river of decision. Therefore, the Austrian Supreme Military Command in accordance with the wishes of Emperor Charles I. began to prepare a final offensive on the Piave River in the course of which the Austrian Army should once and for all defeat the Italian troops and bring an end to the war. However, the

⁸⁶ Svoljšak in Antoličič, *Leta strabote*, str. 364.

Austrian troops on the Italian Front where exhausted, hungry, and poorly equipped and they simply had had enough of war. This meant that the offensive was doomed to fail from the beginning. By the end of Sommer of 1918, it was clear that the Austro-Hungarian Army was no longer capable of offensive military actions and could only try to hold back the penetrating Italian Army and force a military truce. This was finally achieved on November 3, 1918, with the Truce of Villa Giusta. This moment marked the end of the Austro-Hungarian war and the start of many military transports over the Slovenian lands. The multinational parts of the Austro-Hungarian Army started to return to their homelands which in the meantime with the collapse of Austria-Hungary became national states. Among them, the southern Slavs of the Habsburg Empire established the State of the Slovenes, Croats and Serbs (*Država SHS*) on October 31, 1918. The new state immediately contacted feldmarschal Svetozar Boroević, the commander of the majority of the Austro-Hungarian troops on the Italian Battlefield. The government of the newly formed state tried to convince Boroević that he should first send south-Slavic troops to the hinterland so they could secure the military transport of the other non-Slavic troops. This was also the intention of the Austro-Hungarian Supreme Military Command which despite the disintegration of the Habsburg monarchy tried to organise the return of its troops to their homelands. On November 2, 1918, major Ulmansky was dispatched from Baden, the headquarters of the Supreme Military Command, to Ljubljana, where he was ordered to organise the military transports and prevent any riots and wrongdoings of military personell. Through this endeavour, Ulmansky represented a bond between the Austro-Hungarian Army and the State of SHS. During this time, the command of the withdrawing Austro-Hungarian troops informed the National government that around 400.000 troops and 80.000 horses would cross the Slovenian lands. Because the troops suffered from food shortage the Austrian command expected that the Slovenian National government, the Carniola Region or the State of SHS would provide enough food for the hungry troops. This expectation at the end of a long war and general shortages among the civilians represented a great burden for the National government in Ljubljana. Beside the food supply, the National government also had to secure enough railway transports. At the beginning of November, the return of military troops began to accelerate. Most troops came by foot to the train stations of Postojna, Rakek and also Ljubljana where they settled on the trains which brought them across the Slovenian lands. Special field kitchens were established along the railway lines to supply the troops and to prevent riots. At the same time, military transports did not stop directly in bigger Slovenian cities and in such cases the troops were barred from leaving the trains. Despite the functional transport organization and excellent cooperation between the National government and the Austro-Hungarian Military Command indi-

vidual inconveniences with such a huge number of military personnel could not be ruled out. Many soldiers who were happy that the war was finally over were drunk, others participated in plunderings which were confined primarily to train stations. Not only military personnel participated in the plundering on different railway stations, but also civilians from nearby cities – this was a statement of the turbulent times that ruled the Slovenian lands following the war. Beside plunderings and some drunk excesses the mayor problem for the new southern Slavic government was the disarmament of the retreating troops. The biggest problems within the disarmament were with the Hungarian troops who refused to put down their weapons. Several dangerous situations resulted because of that, but in the end Slovenian troops succeeded in disarming most of the retreating troops without any mayor bloodshed. However, there were some victims. Because the trains were overcrowded, many soldiers were sitting on the roofs of the trains. When the trains enter railway tunnels, some soldiers were killed via decapitation. The main part of the military transports over the Slovenian lands ended in the middle of November 1918, without any mayor consequences for the internal law and order. The last assessment of the National government in Ljubljana about the military transport in the first half of November some 379.000 Austro-Hungarian troops crossed the Slovenian lands, 279.000 via railway transports and 100.000 by foot. Although the military transports represented a big danger for the young southern Slavic country, in the end, they did not affect the internal consolidation of the State of the Slovenes, Croats and Serbs and its unification with the Kingdom of Serbia into the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes.

VIRI IN LITERATURA

ÖStA, KA – Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, fond Kommando der Isonzoarmee, AŠ 18.

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, SI_PAM/0005, fond Mestna občina Maribor, AŠ 49.

Kurent – Ljubljana, letnik 1918.

Naprej: glasilo jugoslovanske socialno demokratične stranke – Ljubljana, letnik 1918.

Neue Freie Presse – Dunaj, letnik 1918.

Domovina – Ljubljana, letnik 1918.

Slovenec – Ljubljana, letnik 1918.

Straža – Maribor, letnik 1918.

.....

Andrejka, Viktor, "Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes", v: Mal, Josip (ur.), *Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine* (Ljubljana, 1928), str. 1–19.

Arnold, James R., *Napoleon Conquers Austria* (Westport, 1995).

Bevk, France, *Pot v neznano* (Ljubljana, 1970).

Bizjak, Matjaž, "Umik avstro-ogrske vojske skozi slovenski prostor novembra 1918", *Prispevki za novejšo zgodovino* 43, št. 1 (2003), str. 25–36.

Bled, Jean-Paul, *Franc Jožef* (Ljubljana, 1990).

Bösch, Reinhard Eugen, *Die Haltung der südslawischen Soldaten des österreich-ungarischen Heeres im Ersten Weltkrieg. Eine dokumentation, dargestellt nach den Gefechtsberichten der Infanterie* (doktorska disertacija) (Wien, 1982).

Bowden, Scotty in Tarbox, Charlie, *Armies on the Danube 1809* (Chicago, 1989).

Chandler, David G., *The campaigns of Napoleon* (London, 1993).

Cornwall, Mark, *The Undermining of Austria-Hungary: The Battle for Hearts and Minds* (Basingstoke, 2000).

Glaise von Horstenau, Edmund in Kiszling, Rudolf (ur.), *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918, Band 7, Das Kriegsjahr 1918* (Wien, 1938).

Globočnik, Damir, "Karikature v letih prve svetovne vojne", *Zgodovinski časopis* 54, št. 4 (2000), str. 563–610.

Glockner, David, *Císařův prezident. Tajemství rodiny Tomáše Garrigua Masaryka* (Praga, 2015).

Guštin, Damijan, "Dve antantni vojski v Državi SHS – dva odnosa do zmagovalcev? Varnostne dileme Države SHS", v: Nečak, Dušan (ur.), *Stiplovškov zbornik* (Ljubljana, 2005), str. 73–88.

Guštin, Damijan, "Spopadi za mejo", v: *Slovenska novejša zgodovina I* (Ljubljana, 2005), str. 186–200.

- Hanks, Ronald Wayne**, *The End of an Institution. The Austro-Hungarian Army in Italy, 1918*, doktorska disertacija (Houston, 1977).
- Höbelt, Lothar**, "Stehen oder Fallen?" *Österreichische Politik im Ersten Weltkrieg* (Wien–Köln–Weimar, 2015).
- Jeras, Ernest**, "Postajni načelnik v Hočah in na Pragerskem", v: Švajncer, Janez J. (ur.), *Boj za Maribor 1918–1919*, (Maribor, 1988).
- Maister, Rudolf**, "Vojaški transporti in naše Podravje ob prevratu leta 1918", v: Kuster, Janko (ur.), *Spominski zbornik ob 60-letnici bojev za severno mejo: 1918–1919* (Ljubljana–Maribor, 1979), str. 27–38.
- Mrak, Albin**, *Dnevnik 1914–1918* (Kobarid, 1995).
- Perovšek, Jurij**, "Iz Avstro-Ogrske", v: *Slovenska novejša zgodovina I* (Ljubljana, 2005), str. 169–174.
- Perovšek, Jurij**, "Ozemlje in meje", v: *Slovenska novejša zgodovina I* (Ljubljana, 2005), str. 177.
- Pivec, Gregor**, "Sanitetna služba Maistrove vojske", *Studia Historica Slovenica* 15, št. 3 (2015), str. 533–547.
- Plaschka, Richard Georg, Haselsteiner, Horst in Suppan, Arnold**, *Innere Front: Militärassistenten, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918. Band 1: Zwischen Streik und Meuterei* (Wien, 1974).
- Prežihov Voranc (Kuhar, Lovro)**, *Doberdob* (Ljubljana, 1980).
- Rahten, Andrej (ur.)**, *Avstrijski in jugoslovanski državni problem. Tri razprave Janka Brejca iz prelomnega obdobja narodne zgodovine* (Ljubljana, 2012).
- Rahten, Andrej**, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v obdobju zadnjega habsburškega vladarja Karla* (Ljubljana–Celje, 2016).
- Rauchensteiner, Manfred**, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie* (Wien–Köln–Weimar, 2013).
- Schneid, Frederick C.**, *Napoleon's Italian Campaigns. 1805–1815* (Westport, 2002).
- Sluga, Miha**, "Slovenski vojaki v prvi svetovni vojni. III. del: Poslednje leto vojne in monarhije", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 80=Nv45, št. 4 (2009), str. 79–109.
- Sondhaus, Lawrence**, *Franz Conrad von Hötzendorf: architekt der ersten weltweiten kriege* (Ljubljana, 2006).
- Svoljšak, Petra in Antoličič, Gregor**, *Leta strabote. Slovenci in prva svetovna vojna* (Ljubljana, 2018).
- Šnuderl, Makso**, *Osvobodjene meje. Kronika Maribora in slovenske severne meje 1918/19* (Maribor, 1968).
- Vaupotič, Edvard**, "Ob polomu Avstrije", v: Švajncer, Janez J. (ur.), *Boj za Maribor 1918–1919* (Maribor, 1988).
- Vodopivec, Peter**, "Cesar Franc Jožef in Slovenci", v: Antoličič, Gregor (ur.), *Franco Jožef* (Ljubljana, 2016), str. 65–87.
- Vončina, Anton**, "Maribor v letih 1918–1919", *Kronika* 4, št. 2 (1956), str. 94–98.
- Wawro, Geoffrey**, "Morale in the Austro-Hungarian Army: The Evidence of Habsburg Army Campaign Reports and Allied Intelligence Officers", v: Cecil, Hugh in Liddle, Peter H. (ur.), *Facing Armageddon. The First World War Experience* (Barnsley, 2003), str. 399–412.
- Werkmann, Karl**, *Der Tote auf Madeira* (München, 1923).

Author: **ANTOLIČIČ Gregor**

Ph.D., in History

ZRC SAZU, Institute of History Milko Kos

Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **THE SLOVENIAN TERRITORY UNDER THE IMPRESSION OF THE RETREAT OF THE AUSTRO-HUNGARIAN ARMY IN THE FALL OF 1918**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 19 (2019), No. 2, pp. 519–550, 85 notes, 4 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Austro-Hungarian Army, Withdrawal, Military Transports, Railways, 1918, the State of the Slovenes, Croats and Serbs

Abstract: The end of military actions between Austrian-Hungary and the Kingdom of Italy was marked on the November 3, 1918, with the signing of the Military truce of Villa Giusta. This truce accelerated the withdrawal of the Austro-Hungarian Army which started on October 24 during the last Italian offensive on the river Piava. The Slovenian lands, which played an important role during the war as the direct hinterland of the front, once again occupied an important position, this time during the transporting of Austro-Hungarian troops back to their homelands. In this way, military transports affected also the newly established State of Slovenes, Croats and Serbs. From the beginning of November 1918, in addition to its internal and foreign problems, this new state was threatened with the transport of many hungry, exhausted and traumatized soldiers. Therefore, the National government in Ljubljana in cooperation with the disintegrating supreme military command of the Austro-Hungarian Army tried to organize the military transports across the Slovenian lands as fast as possible. In the end, the transport of the Austro-Hungarian Army passed without major incidents such as plundering and riots. Therefore, the State of Slovenes, Croats and Serbs was able to carry out its internal consolidation and unification with the Kingdom of Serbia into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.